

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра «Філософія та соціологія»

В.В. Міхєєва

ТРАДИЦІЙНЕ ТА СУЧАСНЕ
СУСПІЛЬСТВО

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

Харків 2012

Міхеєва В.В. Традиційне та сучасне суспільство: Конспект лекції. – Харків: УкрДАЗТ, 2012. – 54 с.

Конспект лекції підготовлено відповідно до робочої програми курсу «Соціологія». Він є складовою навчально-методичного комплексу дисципліни, яка включає методичні вказівки до семінарських занять, тести, основну і додаткову літературу, питання письмових контрольних робіт.

Конспект лекції включає п'ять питань, які розкривають зміст теми «Традиційне та сучасне суспільство». У лекції розглядаються теорії походження суспільства, питання типології суспільств, особливостей традиційного і сучасного суспільств. Ці знання потрібні студентам для формування власних уявлень про культурне різноманіття людства, особливості функціонування традиційних і сучасних суспільств, перспективи розвитку різних типів суспільств. Видання включає навчально-методичні матеріали для семінарських занять, основні положення теми, таблиці, тестові завдання з теми, висновки.

Рекомендується для студентів денної та заочної форм навчання.

Табл..2, бібліогр.: 12 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Філософія та соціологія» 29 листопада 2010 року, протокол № 5.

Рецензент

доц. В.О. Даніл'ян

В.В. Міхеєва

ТРАДИЦІЙНЕ ТА СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

Відповідальний за випуск Міхеєва В.В.

Редактор Решетилова В.В.

Підписано до друку 14.12.10 р.

Формат паперу 60x84 1/16 . Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 2,25. Тираж 100. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту
61050, Харків - 50, майдан Фейєрбаха, 7

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ЗАЛІЗНИЧНОГО
ТРАНСПОРТУ

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра «Філософія та соціологія»

В.В. Міхеєва

ТРАДИЦІЙНЕ ТА СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

ХАРКІВ 2010

Міхеєва В.В. Традиційне та сучасне суспільство: Конспект лекції. – Харків: УкрДАЗТ, 2010. – 62 с.

Конспект лекції підготовлено відповідно до робочої програми курсу «Соціологія». Він є складовою навчально-методичного комплексу дисципліни, яка включає методичні вказівки до семінарських занять, тести, основну і додаткову літературу, питання письмових контрольних робіт.

Конспект лекції включає п'ять питань, які розкривають зміст теми «Традиційне та сучасне суспільство». У лекції розглядаються теорії походження суспільства, питання типології суспільств, особливостей традиційного і сучасного суспільств. Ці знання потрібні студентам для формування власних уявлень про культурне різноманіття людства, особливості функціонування традиційних і сучасних суспільств, перспективи розвитку різних типів суспільств. Видання включає навчально-методичні матеріали для семінарських занять, основні положення теми, таблиці, тестові завдання з теми, висновки.

Рекомендується для студентів денної та заочної форм навчання.

Табл..2, бібліогр.: 12 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Філософія та соціологія» 29 листопада 2010 року, протокол № 5.

Рецензент
доц. В.О. Даніл'ян

ЗМІСТ

Вступ	4
1 Суспільство як поняття	7
2 Теорії походження суспільства	24
3 Типологія суспільств	29
4 Традиційне суспільство	33
5 Сучасне суспільство	45
Висновки	49
Список літератури	50
Додаток А. Методика підготовки студентів до семінарського заняття	51
План семінару	52
Теми рефератів і повідомлень	52
Тестові завдання з теми	53

ВСТУП

Людина у всі часи прагнула зрозуміти механізми, які лежать в основі соціальних процесів, знайти відповіді на питання про своє місце в суспільстві. На шляху цих пошуків були закладені основи багатьох наук. Фізика і хімія, біологія і математика по своєму відповідали на поставлені питання, досліджуючи природу, суспільство, матерію, мислення. Єдиною ж наукою, яка вивчає суспільство в цілому, є соціологія.

Ця молода наука дозволяє дізнатися, що відбувається з суспільством і людьми, як здійснюються соціальні зміни. Соціологія створює соціально-типову картину суспільства. Вона вивчає людей як представників різних соціальних груп, носіїв певних соціальних статусів і виконавців соціальних ролей. Вона являє єдність теоретичного і емпіричного знання, одержаного за допомогою досвіду, спостереження, аналізу документів і т.д. Обробляючи і класифікуючи отримані дані, соціологія дозволяє виводити закономірності і тенденції соціальних змін, прогнозувати події. Без знання висновків і рекомендацій соціологів у наш час не можуть обійтися державні і суспільні діячі, політики і бізнесмени – всі, хто за родом своєї професійної діяльності має справу з людьми.

Викладання соціології, вміння розуміти і аналізувати суспільство і людину в ньому покликане сформувати у студентів соціологічне бачення світу, виробити навички критичного осмислення реальності, подолати стереотипи і забобони масової свідомості. Завдання цього конспекту лекції – допомогти студентам УкрДАЗТ в засвоєнні курсу соціології.

Мета заняття: порівняти ціннісні установки і організаційні принципи традиційного і сучасного суспільств, виділити риси «сучасної людини», висвітлити основні положення теорії модернізації постіндустріального і постеконічного суспільств.

Основні положення:

а) в основі розподілу на сучасне і традиційне суспільство лежить або установка на соціальні зміни, або відмова соціальної системи прийняти ці зміни;

б) одним з засновників даної дихотомії був Ф. Теніс. Він висунув дві форми соціальної організації: общину – традиційне суспільство і суспільство – сучасне складноструктуроване співтовариство;

в) для традиційного суспільства характерні:

- природний розподіл праці (переважно за статево-віковою ознакою);

- зв'язаність членів відносинами спорідненості;

- висока структурна стійкість;

- відносна ізоляція;

- опосередковане ставлення до власності (через рід, общину);

- наслідувана влада, правління старійшин;

- традиція як основний спосіб соціальної регуляції;

- регламентування соціальної поведінки розпорядженнями і заборонами, відсутність вільної особистості;

- поведінкові максими, в яких акцент робиться на шлях, що веде до мети, установки типу не «висовуйся»;

- перевага догматизму, магічного мислення, міфопоетичного бачення світу.

Для сучасного суспільства характерні:

- глибокий розподіл праці (на професійно-кваліфікаційній основі, пов'язаній з освітою і досвідом роботи);

- соціальна мобільність;

- ринок як механізм, що регулює та організовує поведінку індивіда і груп в економічній, політичній, духовній сферах;

- виокремлення різноманітних соціальних інститутів, які дозволяють забезпечувати основні соціальні потреби членів суспільства;

- складна система соціального управління – виділення інституту управління;

- відокремлення (секуляризація) релігії від держави;

- домінуючі в світогляді критицизм, раціоналізм, індивідуалізм;

- акцент на меті дії, який набувається закріпленням в установках «прагни перемоги» та ін.;

- відсутність конкретних розпоряджень і заборон, що веде до ерозії моралі і права;

г) організуючими принципами сучасності є:

- індивідуалізм;

- диференціація (поява великої різноманітності професій, послуг, інформації, стилю життя);

- раціональність (зменшення значення магічних і релігійних вірувань, визнання цінності наукового пізнання);

- експансія (тенденція охоплювати приватні сфери життя людини (сексуальну, релігійну), розширення географічних рамок цивілізованості);

- економізм (домінування економічної активності і критеріїв над всім соціальним життям);

д) основні риси сучасної особистості:

- відкритість експериментам і інноваціям;

- орієнтація не на минуле, а на теперішній час і майбутнє;

- визнання високої цінності освіти;

- готовність до плюралізму точок зору;

- повага до гідності інших людей;

е) сучасність має і негативний потенціал:

- можливість втрати індивідуальності;

- вірогідність аномії – відсутність цінностей і норм, які розділяються всіма, що може призвести до соціального хаосу;

- маніпуляція масовою свідомістю;

- розподіл світу на основний – цивілізований і периферійний із заздальгідь низьким рівнем життя;

ж) існують теорії, які прогнозують розвиток людського суспільства:

- теорія постіндустріального (інформаційного) суспільства (основним економічним чинником суспільства майбутнього буде інформація або знання, а основною сферою виробництва – сфера виробництва знання);

- концепція постеконімічного суспільства – соціокультурною базою суспільства виступатимуть постматеріальні цінності, переборювання праці як утилітарної активності, заміна її творчою активністю, підвищення ролі знання, новий тип сім'ї і нові форми соціального партнерства.

Основні поняття: суспільство, община, традиційне суспільство, сучасне суспільство, організаційні принципи сучасності, сучасна людина, аномія, постіндустріальне суспільство, постеконімічне суспільство.

1 СУСПІЛЬСТВО ЯК ПОНЯТТЯ

Упродовж всієї історії соціології однією з найважливіших її проблем була проблема: що таке суспільство? Соціологи всіх часів і народів намагалися відповісти на питання: як можливе існування суспільства? Які механізми соціальної інтеграції, що забезпечують соціальний порядок, всупереч величезному різноманіттю інтересів індивідів і соціальних груп?

Поняття “суспільство” є одним з центральних в соціології.

Термін “суспільство” (лат. Socius означає «загальний», «спільний») багатозначний. Звичайно при визначенні цього поняття вказують на такі його значення:

- суспільство як певний етап в розвитку людства або країни, що характеризується специфічними формами соціальних, економічних, політичних та ін. відносин (первісне, рабовласницьке, феодальне, капіталістичне, соціалістичне суспільство і т.д.). Тут слово “суспільство” вживається в значенні “стадія”, “етап”, “період”;

- суспільство як група осіб, що об'єдналися для спільної діяльності з реалізації загальних для них мети та інтересів (товариство книголюбів, товариство любителів природи і т.д.). В цьому значенні слово суспільство синонім словам “організація”, “спілка”, “об'єднання” та ін.;

- суспільство як гранично широке поняття для позначення тієї частини матеріального світу, яка відокремилася від природи і певним чином взаємодіє з нею. В цьому значенні суспільством називають сукупність всіх форм об'єднання і способів взаємодії людей, як між собою, так і з природним світом, що оточує їх.

Суспільство як предмет вивчення соціології існує тільки там, де є декілька одиниць (індивідів), обдарованих психікою і зв'язаних між собою процесами психічної взаємодії, тобто обміном ідей, відчуттів, вольових устремлінь і т.д., які знаходяться в процесі спілкування.

Однак для повної характеристики суспільства цього явно не достатньо. Отже, до наведених ознак суспільства слід додати інші, щоб показати специфіку суспільства, яка вивчається соціологією. Ці відмітні ознаки полягають як у властивостях

самих взаємодіючих одиниць, так і у властивостях процесу взаємодії.

В історії соціології склалися різні підходи до визначення поняття «суспільство», які існують на даний час.

Макросоціальна характеристика суспільства бере початок від Огюст Конта, який розглядав його як функціональну систему, що включає державу, класи і сім'ю. За Контом, суспільство як система базується на двох фундаментальних підставах: соціальному порядку, що забезпечує його стабільність, і прогресі, що створює умови для динамізму. Основні регулятори суспільного життя мають моральний характер, пов'язані з розвитком розумності людей та їх альтруїзмом. Соціальні (альтруїстські) схильності людини поступово беруть верх над егоїзмом, забезпечуючи перш за все нормальне існування первинного і основного елемента суспільства – сім'ї. Конт першим виказав ідеї функціональної диференціації соціального організму, який забезпечується суспільним розподілом праці і солідарністю в суспільстві.

Засновник французької соціологічної школи Еміль Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну реальність, засновану на колективних уявленнях.

Видатний німецький соціолог Макс Вебер вважав, що суспільство – це взаємодія людей, що є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей дій.

Видатний американський соціолог Толкотт Парсонс визначав суспільство як систему відносин між людьми, зв'язуючим началом якої є норми і цінності.

З погляду Карла Маркса, суспільство – це сукупність відносин між людьми, які історично розвиваються і складаються в процесі їх спільної діяльності. У всіх цих визначеннях в тому або іншому ступені виражений підхід до суспільства, як до системи елементів, що знаходяться в стані тісного взаємозв'язку. Такий підхід до суспільства називається системним.

Одним з перших (після О. Конта) серед соціологів, хто зробив спробу інтерпретації суспільства як *sui generis* (тобто як чогось у своєму роді, своєрідного), був Еміль Дюркгейм. Полемізуючи зі Г. Спенсером і Ф. Тенісом, він стверджував, що сучасне суспільство, будучи заснованим на екстенсивному

розподілі праці, не може бути зрозумілим як просте зібрання волі ізольованих індивідів, зібрання договорів, заснованих на особистісному інтересі. Суспільство є особлива самотійна реальність, що стоїть над цією безліччю волі і незалежна від функціонування його членів. Ця позиція отримала назву "соціологізм".

Г. Спенсер порівнював суспільство з людським організмом. Він розглядав суспільство як особливий вид системи, яка має цілепокладання не в собі самій, а на благо своїх членів. Подібно до біологічного організму, суспільство є функціональною єдністю численних елементів (органів), кожний з яких виконує свої важливі функції. Воно складається з соціальних інститутів, які не можуть замінювати один одного, і в цьому полягає складність суспільства як системи. На думку Спенсера, суспільство, подібно до біологічних організмів, розвивається від простих форм до складніших, що пов'язано з процесами адаптації до змінних умов навколишнього середовища. Це призводить до спеціалізації тих або інших суспільних організмів (структур), які ускладнюються на базі розподілу праці. Умовою нормального функціонування суспільства Спенсер вважав взаємозв'язок і взаємозалежність всіх його складових частин. Взаємодія повинна стосуватися не тільки інститутів і організацій між собою, але і індивідів з ними.

К. Маркс розглядав суспільство як особливий соціальний організм, підлеглий своїм власним, а не природним законам функціонування і розвитку. Суспільство існує як об'єктивна соціальна реальність, яка виражає систему зв'язків і взаємодій, в яких індивіди певним чином співвідносяться один з одним. При цьому в суспільстві існує два види детермінізму (причинної обумовленості) дій – економічний і соціальний. Перший пов'язаний з визнанням визначальної ролі в житті суспільства економічного чинника, матеріального виробництва; другий розкривається через механізм взаємодії суспільства та особистості, в ході якого відбувається перетворення умов життя.

Своєрідне трактування суспільства зсередини його самого було запропоновано Ф. Тенісом. Він характеризував два типи відносин – громадські і суспільні, протиставляючи їх один одному. Суспільні відносини у Теніса мають речову природу і

часто будуються у формі обміну на основі усвідомлення корисності або цінності однієї людини для іншої. Отже, ці відносини мають раціональну структуру. На відміну від суспільних, громадські відносини включають родові відносини, відносини сусідства, відносини дружби. Матеріальну основу спільності, яка характерна для ранніх етапів життя людства, складає колективна власність, а поведінка її членів визначається виключно вірою.

Відмінності між спільністю і суспільством у Теніса такі:

а) спільність характеризує селянську сільську общину, а суспільство – індустріально-міський соціальний організм;

б) в галузі розподілу праці спільність припускає обмежену спеціалізацію, засновану на споріднених зв'язках (обов'язки родичів у господарстві), а суспільство – професіоналізацію соціальних ролей і відділення їх від сімейних ролей;

в) у сфері соціального контролю спільність означає застосування традиційних звичаїв і неписаних законів, а суспільство – застосування формального права;

г) основними «соціальними інститутами спільноти» є сім'я, община, сусідство, а основними суспільними інститутами – великі корпоративні і асоціативні форми об'єднання людей (бізнес, уряд, політичні партії, добровільні асоціації);

д) культура спільності заснована на релігійних цінностях, а культура суспільства – на світських;

е) у сфері індивідуальної мотивації життя у спільності люди поводяться відповідно до громадських принципів (у період збору урожаю селянські сім'ї безкоштовно допомагають одна одній), а в суспільстві індивіди діють в ситуаціях знеособленого спілкування, за все розраховуються грошима і переслідують перш за все особистісні інтереси.

Відмінність спільності (общини) і суспільства, за Тенісом, – це відмінність двох типів зв'язку між людьми – органічного і механічного. В основі кожного з них лежить свій тип волі. Для спільності (общини) характерна природна, інстинктивна воля, а для суспільства – воля розсудлива, раціональна. Соціальна зміна уявляється Тенісу як поступовий перехід від спільності, яку він ідеалізував як явище патріархально-феодалного ладу, до

суспільства, культуру якого, особливо сучасного йому, німецький соціолог оцінював песимістично.

Е. Дюркгейм сприйняв дихотомію Теніса (розділення на спільність і суспільство) як зіставлення механічного і органічного типів соціального зв'язку і оголосив суспільство всеохоплюючою реальністю, яка володіє самоцінністю і визначає всю решту цінностей. В центр дослідження суспільства він поставив солідарність як основний моральний регулятор відносин. Дюркгейм розглядав суспільство і в іншій якості – як надіндивідуальну духовну реальність, засновану на «колективній свідомості».

М. Вебер розглядав суспільство як ідеальний тип, що означає взаємодію людей як продукт соціальних, тобто орієнтованих один на одного, дій. Розвиток суспільства він розглядав як рух від спільності малої раціональності до поліфункціональної і цілераціональної спільності. Підхід Вебера створив всі передумови для переходу від макросоціологічної і мікросоціологічної парадигм в трактуванні суспільства. Цьому ж сприяла і позиція Р. Зіммеля, що замінив поняття «суспільство» поняттям «комплекс узагальнених індивідів», що включає всі можливі форми і види їх взаємодії.

Концепція Зіммеля є крайнім виразом «атомістичної теорії» суспільства, згідно з якою суспільство розуміється як сукупність діючих осіб або відносин між ними. Зіммель вважав, що суспільство взагалі є взаємодією індивідів. Взаємодія завжди складається внаслідок певних потягів або заради певної мети. Еротичні бажання, діловий інтерес, релігійні імпульси, захист або напад, гра або підприємництво, прагнення допомогти навчитися, а також безліч інших мотивів спонукають людину до діяльності для інших, з іншим, проти іншого, до поєднання і узгодження внутрішніх станів, тобто надання дій і у свою чергу до їх сприйняття. Ці взаємні дії означають, що з індивідуальних носіїв спонукальних імпульсів і мети утворюється єдність, «суспільство».

В сучасній соціології ця концепція відома як «мережна» теорія, основні принципи якої сформулював Р. Берт. Головний акцент ця теорія робить на діючих індивідах, що приймають соціально значущі рішення ізольовано один від одного. В центр

уваги пояснювальної концепції суспільства ставляться особові атрибути діючих індивідів.

Близький до концепції Зіммеля погляд на суспільство виникає у представників соціологічної школи Чикаго в 1910 – 1920-х роках. У таких соціологів, як У. Томас, Ф. Знанецький, Р. Парк, Дж. Мід, Ч. Кулі суспільство розглядається як соціальна взаємодія індивідів. Однак у них саме поняття суспільства втрачає первинне значення, оскільки спостерігається відхід соціологів від аналізу об'єктивної соціальної реальності безпосередньо міжіндивідуальної взаємодії, яка розглядається як знеособлений процес.

Згідно з П. Сорокіним суспільство означає не тільки сукупність декількох одиниць (осіб, індивідів), а припускає, що ці одиниці не ізольовані одна від одної і знаходяться між собою в процесі взаємодії, тобто здійснюють одна на одну той або інший вплив, стикаються одна з одною і мають між собою той або інший зв'язок. В іншій роботі Сорокін відзначав, що суспільство є сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами. На противагу поглядам представників школи Чикаго Сорокін визначив первинний, безпосередньо індивідуальний рівень відносин, що складають основу суспільства.

В теоріях «соціальних груп» суспільство інтерпретується як сукупність різних пересічних груп людей, які є різновидами однієї домінуючої групи. В цьому значенні можна говорити про народне суспільство, що означає всілякі групи і сукупності, які існують в межах одного народу або католицької громадськості, маючи на увазі під цим різноманітні сукупності і групи, що існують в межах католицької церкви. Автори «групових теорій», розглядаючи суспільство як найбільш загальну сукупність людей, по суті, ототожнюють поняття «суспільство» з поняттям «людство».

Існує група визначень категорії «суспільство», згідно з якими воно є системою соціальних інститутів і організацій. Суспільство – це велика сукупність людей, які спільно здійснюють соціальне життя в межах цілої низки інститутів і організацій. Згідно з цією концепцією, системний виклад якої надано в працях Т. Боттомора і З. Ліпсета, саме соціальні

інститути та організації гарантують стійкість, постійність відносин між людьми, встановлюють стійку структуру всіляких форм колективного життя, і без них було б неможливе забезпечення потреб, гарантування організованого процесу колективної діяльності, регулювання конфліктів, розвиток культури. Представники цієї концепції бачать у факті існування соціальних інститутів характерні риси суспільства.

Функціональна концепція трактує суспільство як групу людських істот, які являють собою систему дії, що самозабезпечується. Прихильники функціонального підходу, який бере початок від Спенсера, розглядають суспільство як організм, що складається з багатьох елементів (економічного, військового, релігійного, політичного), кожний з яких виконує свою функцію. Суспільство як стійке і єдине ціле, його соціальна інтеграція створюється на основі згоди значної частини городян, яка, у свою чергу, досяжна в умовах прийнятої всіма (або більшістю) системи цінностей. Т. Парсонс, зокрема, розглядає суспільство як тип соціальної системи, який досягає вищого рівня самодостатності (самозабезпеченості) у відношенні до середовища, що її оточує.

На рубежі 1960 – 1970-х років були зроблені перші спроби з'єднати обидві парадигми інтерпретації суспільства (макро- і мікросоціологічну) і вийти на операціональний рівень його аналізу. Одна з них належала американському соціологу Р. Маршу. Він розглядав суспільство як соціальний агрегат, що включає постійну територію, відтворювання населення за рахунок дітонародження, розвинуту культуру (яка задовольняє всі потреби суспільного життя), політичну незалежність (має на увазі, що дане суспільство не було елементом якої-небудь іншої системи в статусі колонії).

На думку сучасного американського соціолога Е. Шилза, суспільством називається об'єднання, що відповідає таким *критеріям*:

- а) воно не є частиною якої-небудь більш великої системи;
- б) шлюб укладається між представниками даного об'єднання;
- в) воно поповнюється переважно за рахунок дітей тих людей, які вже є визнаними представниками;

- г) об'єднання має територію, яку вважає своєю власною;
- д) у нього власна назва і власна історія;
- е) воно володіє власною системою управління;
- ж) об'єднання існує довше за середню тривалість життя окремого індивіда;
- к) його об'єднує загальна система цінностей (звичаїв, традицій, норм, законів, правил, вдач), яку називають культурою.

Ці ознаки суспільства є універсальними. Їм відповідають і стародавні племена, і сучасні держави. Вони вказують на сімейно-шлюбні і кровно-споріднені відносини, вони описують культуру і спосіб соціального відтворювання і систему управління.

На основі різних концептуальних визначень суспільства в соціології сформувався ще одне – аналітичне, за яким суспільство – відносно самостійне або само забезпечується населенням, воно характеризується внутрішньою організацією, територіальністю, культурними відмінностями і природним відтворюванням. Згідно з Н. Смелзером, суспільство – це об'єднання людей, яке має певні географічні межі, загальну законодавчу систему і певну національну (соціокультурну) ідентичність. Дж. Машоуніс трактує суспільство як населення країни, в якій кожний взаємодіє з іншим на обмеженій території і поділяє загальну культуру. У підручнику А. Джонсона, який написано під загальною редакцією Р. Мертона, суспільство характеризується відносно автономним населенням країни, жителі якої розділяють культурну ідентичність і спосіб життя та взаємодіють в рамках певних моделей і займають загальну географічну територію. По суті, в даних концепціях термін «суспільство» виступає синонімом терміну «населення», який означає сукупність людей, що проживають на певній території в даний період часу.

В даному випадку термін «суспільство» використовується у вузькому значенні слова, коли під суспільством розуміється конкретний вид суспільства з усіма його історичними, соціокультурними та іншими особливостями. В цьому значенні можна говорити про російське, французьке, американське, японське суспільство.

Однак при всьому тісному взаємозв'язку таких понять, як «суспільство» «країна», «держава», їх необхідно строго розмежовувати.

«Країна» – це поняття, що відображає переважно географічну характеристику частини нашої планети, визначеної межами незалежної держави.

«Держава» – поняття, що відображає країну та її політичну систему і тому виступає як найважливіша категорія політології.

«Суспільство» – поняття, яке безпосередньо характеризує соціальну організацію країни і тому займає центральне місце в системі категорій соціології.

Складність загального визначення поняття «суспільство» пов'язана з низкою обставин.

По-перше, це дуже широке за обсягом і високоабстрактне за характером поняття.

По-друге, суспільство – надзвичайно складне, багатогранне і багатозарове явище, яке дозволяє розглядати його в дуже різних ракурсах.

По-третє, суспільство – поняття історичне, загальне визначення якого повинно охоплювати всі етапи його розвитку.

По-четверте, суспільство – це стикова категорія і соціальної філософії, і соціології, і історії, і соціальної психології, і деяких інших наук, кожна з яких по-своєму, відповідно до свого предмету і методу дослідження, визначає суспільство.

По-п'яте, поняття «суспільство» використовується в житті дуже широко і багатозначно, як в широкому, так і у вузькому значенні, що кожного разу вимагає зауваження при його вживанні.

Суспільство в широкому значенні – це сукупність людей, з'єднаних формами їх взаємозв'язку, які історично склалися, і взаємодії з метою задоволення своїх потреб. Дана сукупність характеризується стійкістю і цілісністю самовідтворення і самодостатністю, саморегуляцією і саморозвитком, досягненням такого рівня культури, при якому з'являються особливі соціальні норми і цінності, що лежать в основі взаємозв'язків і взаємодії людей.

Суспільство – це не механічний агрегат індивідів, а складноструктурована, динамічно цілісна система соціальних

взаємодій, що розвивається, в які включені індивіди і їх спільноти (сімейні, професійні, територіальні). Людське суспільство є складноструктурованою системою вищого «органічного типу», суперсистема, або соціетальна система, що включає всі види соціальних систем і характеризується структурно-функціональною цілісністю, стійкістю, рівновагою, відкритістю, динамізмом, самоорганізацією, самовідтворюванням, еволюцією.

Як соціетальна система суспільство володіє структурно-функціональною цілісністю, яка реалізується через низку диференційованих функцій. Диференціація суспільних функцій супроводжується створенням соціальних структур (економічних, політичних, релігійних інститутів), які заповнюються людьми, що володіють необхідними якостями. Суспільство включає все різноманіття соціальних зв'язків і структур, тобто воно ширше за рамки будь-якого інституту, що регулює окремі види взаємодій.

Суспільство володіє високим рівнем внутрішньої саморегуляції, що забезпечує підтримку і постійне відтворювання складної системи соціальних відносин. Воно постійно відтворює соціальну якість своїх структур і, відповідно, соціальні якості індивідів та груп індивідів, які включені в їх функціонування. Здатність до відтворювання соціальних взаємодій характерна і для кожного інституту, організації спільнот окремо.

Суспільство володіє внутрішніми механізмами включення в систему взаємозв'язків соціальних новоутворень, що склалися. Воно підпорядковує своїй логіці інституту, організації спільнот, що знов виникають, примушує їх діяти відповідно до тих норм і правил, що склалися .

Таким чином, йде процес адаптації структурних елементів до форм і способів функціонування соціетальної системи. Суспільство є системною організацією соціальної взаємодії і соціальних зв'язків, яка забезпечує задоволення всіх основних потреб людей, є стабільною, саморегульованою і такою, що самовідтворюється. Соціальна система – це цілісність, яка виступає у формі взаємозв'язаних соціальних структур: спільнот, інститутів і організацій, норм і цінностей, що регулюють зв'язки і відносини між людьми. Її основними елементами є люди, а також їх норми, зв'язки, відносини, взаємодії. Суспільство як

суперсистема постає як сукупність систем (соціальна група, соціальний інститут, особистість). Соціальні системи виступають як структурні елементи суспільства. На своєму рівні кожна соціальна система в тій або іншій мірі зумовлює дії індивідів і груп, що входять до неї, і в певних ситуаціях виступає як єдине ціле.

Соціальна система може розглядатися в чотирьох аспектах:

- а) як взаємодія індивідів;
- б) як групова взаємодія;
- в) як ієрархія соціальних статусів (інституційних ролей);
- г) як сукупність соціальних норм і цінностей, що визначають поведінку індивідів.

Функціонування суспільства – це його постійне самовідтворювання, стійкий процес відтворення структур функціональних зв'язків, що становлять організацію соціальної системи. Суспільство затверджує себе як цілісність в постійному протистоянні навколишньому середовищу. Самозбереження, функціонування суспільства є не що інше, як його здатність протистояти деструктивному впливу ззовні. Функціонувати – значить підтримувати рівновагу системи з навколишнім середовищем. Стабільність – це стан системи, при якому вона здатна функціонувати і змінюватися, зберігаючи стійкість своєї структури і функцій до сильних дій ззовні.

В основі соціальної системи лежить діяльність, яка направлена на відтворювання самої системи. Для підтримки стійкості соціальних систем в змінних умовах зовнішнього середовища необхідно внутрішнє регулювання різних процесів, яке приводить до взаємного підлаштування цих процесів і їх підкорення єдиному порядку. Всі соціальні системи здатні до саморегуляції і є саморегульованими системами високої функціональної складності.

Виділяються такі відмінні *ознаки суспільства*:

- а) соціальність, яка виражає суспільну сутність життя людей, соціальну специфіку їх відносин і взаємодій. Вона відрізняє людську спільноту від будь-яких інших групових форм взаємодії, що зустрічаються у тваринному світі;
- б) здатність підтримувати і відтворювати високу інтенсивність взаємодій між людьми, які діють один на одного;

- в) територія, на якій розгортаються соціальні взаємодії;
- г) існування, функціонування і розвиток в соціальному просторі і соціальному часі;
- д) високий рівень самоствердження і саморегуляції;
- е) наявність спеціальних органів для здійснення саморегуляції – соціальних інститутів;
- ж) будь-які зміни і події, що відбуваються в суспільстві, на відміну від природних процесів не здійснюються без свідомості, волі і діяльності людей;
- к) наявність соціальної структури.

Основними підсистемами (сферами) суспільства як єдиної цілісної системи виступають соціальна, економічна, політична і соціокультурна (духовна) підсистеми.

Соціальна (соціетальна) підсистема складає історично первинне системоутворююче ядро суспільства. Вона є історично соціальною, такою, що змінюється, і заснованою на соціальних взаємодіях і трудових актах формою життєдіяльності людей, що реалізовується у функціонуванні і розвитку соціальних інститутів організацій, спільнот, груп і окремих осіб і інтегрує собою всю решту структурних компонентів суспільства. До складу цієї інтеграційної у своїй сутності підсистеми (сфери) входять соціальна, етнонаціональна, територіальна, професійна структури, соціально-демографічні характеристики, а також соціальні інститути, організації спільнот, групи, що функціонують у суспільстві, їх соціальні статуси і ролі.

В єдиній і цілісній системі суспільства поруч і в тісній взаємодії з соціальною підсистемою функціонує її економічна підсистема (сфера). Вона є складною системою, яка включає виробництво, розподіл, переміщення, обмін товарів і послуг, взаємодію людей на ринку праці, економічне стимулювання різних видів діяльності, фінансові, кредитні, банківські та інші подібні їм організації і установи.

Третім найважливішим структурним компонентом цілісної системи суспільства є його політична підсистема (сфера). Вона охоплює всю сукупність соціально-політичних взаємодій між індивідами і групами, політичний лад суспільства, режим влади, побудову органів державної влади, діяльність політичних партій, суспільних організацій, які формуються в процесі боротьби за

політичну владу, структурну організацію влади, наявність політичних прав і свобод громадян, а також цінностей норм і правил, що регулюють політичну поведінку громадян і соціальних груп.

Четвертий важливий компонент системи суспільства складає соціокультурна (духовна) підсистема (сфера), що включає освіту, мистецтво, мораль, релігію, філософію, науку, організації і установи культури, засоби масової інформації. Всі ці підсистеми (сфери) у своїй взаємодії створюють суспільство.

З кожним новим етапом в теоретичному осмисленні суспільства соціологічна думка зверталася до його розуміння як *sui generis*. Розуміння суспільства як *sui generis* є початковим, незважаючи на істотні концептуальні відмінності основних соціологічних парадигм теоретичного мислення. Суспільство складає сукупність соціальних зв'язків і взаємодій, що склалися між людьми. Таким чином, суспільство можна визначити як стійку систему і універсальний спосіб організації соціальних зв'язків, відносин і соціальних взаємодій як великих, так і малих груп і спільнот людей, що підтримується силою звичаю, традиції, закону, соціальних інститутів і т.д., забезпечуючи задоволення всіх основних потреб людей; суспільство є самодостатньою, саморегульованою і самовідтворюваною системою.

Існує підхід до виділення рівнів суспільства як системи. Він ґрунтується на функціональному аналізі суспільства Т. Парсонса, який вивчав суспільство не як сукупність структурних елементів, перш за все як сукупність функціональної залежності. Функціональною залежністю він називав те, що додає сукупності елементів у цілому такі властивості, якими окремо не володіє жоден з них. Визначивши необхідні соціальні функції, які повинна виконувати система, щоб не загинути, Парсонс на цій основі шукав реальних виконавців цих функцій в суспільстві. Як таких виконавців він виділив чотири підсистеми (економіка, політика, культура і спорідненість), потім вказав ті соціальні інститути, які здійснювали реальні соціальні процеси (заводи, банки, школа, сім'я) і розробив теорію соціальних ролей, які людина повинна виконувати в рамках кожної з підсистем.

Нормально функціонувати суспільство може тільки при послідовному виконанні кожною підсистемою свого

функціонального призначення. Применшення або піднесення будь-якої з них може привести до негативних наслідків (недооцінка ролі економіки веде до зниження рівня споживання, зменшення ролі духовності – до соціальної ентропії і т.д.).

Система – це певним чином впорядкована безліч елементів, що взаємозв'язані між собою і створюють деяку цілісну єдність. Внутрішню природу, змістовний бік всякої цілісної системи, матеріальну основу її організації визначають склад, набір елементів. Соціальна система – це цілісне утворення, основним елементом якого є люди, її зв'язки, взаємодії і відносини. Ці зв'язки, взаємодії і відносини мають стійкий характер і відтворюються в історичному процесі, переходячи з покоління в покоління.

Визначаючи суспільство, ми можемо сказати, що це стійка в часі і просторі сукупність людей, груп, соціальних інститутів, яка історично склалася і з'єднана формами їх взаємозв'язку і взаємодії.

Суспільство не може існувати поза природою і без взаємодії з нею. Суспільство виникло в результаті тривалої еволюції природного світу у процесі становлення людини. Воно безпосередньо пов'язано з природою, оскільки саме його існування залежить від засобів і ресурсів, які воно бере з навколишньої природи. Специфіка природного середовища, кліматичні і географічні умови впливають на особливості розвитку суспільства.

Разом з тим саме суспільство здійснює величезний вплив на природу, як позитивний, так і негативний. Виробляючи різні засоби пристосування, адаптації до навколишньої природної стихії, людина разом з тим втручається у функціонування природної системи. Вона змінює ландшафти, “повертає” річки, осушує болота, тим самим завдає природі непоправної шкоди. Вичерпання природних ресурсів, їх забруднення ставить перед суспільством завдання виживання, збереження роду людського. Сьогодні очевидно, що суспільство не може бути незалежним від природи.

Суспільство виникло історично, це результат взаємостосунків людей, що природно складаються. На відміну від нього держава – штучно створений політичний інститут,

покликаний керувати цими взаємостосунками. Поняття “суспільство” застосовне до будь-якої історичної епохи, до будь-якої за чисельністю групи або об'єднання людей. Підкреслимо, що суспільство – це найбільша група, яка проживає на даній території.

Суспільство первинне, а держава другорядна. Вона виникає лише на певній стадії розвитку суспільства.

Як ми бачимо, соціологічна думка минулого по-різному пояснювала категорію «суспільство». В стародавні часи вона ототожнювалася з поняттям «держава». Це простежується, наприклад, в думках старогрецького філософа Платона. Виключенням був тільки Арістотель, який вважав, що від держави відмінна сім'я і селище як особливі типи спілкування і що існує інша конструкція соціальних зв'язків, у якій на перший план виходять відносини дружби як вищий вид взаємного спілкування.

У середньовіччя знов запанувала ідея ототожнення суспільства і держави. Тільки в Новий час в XVI столітті в працях італійського мислителя М. Макіавеллі була виказана ідея держави як одного із станів суспільства. В XVII столітті англійський філософ Т. Гоббс формує теорію «суспільного договору», суть якого полягала у віддачі за договором членами суспільства частини своїх свобод державі, що є гарантом дотримання договору; XVIII століття характеризувалося зіткненням двох підходів до визначення суспільства: один підхід трактував суспільство як штучну освіту, що суперечить природним нахилам людей, інший – як розвиток і вираження природних потягів і відчуттів людини. Тоді ж економісти Сміт і Юм визначили суспільство як трудовий змінний союз людей, зв'язаних розподілом праці, а філософ І. Кант – як Людство, взяте в історичному розвитку. Початок XIX століття був ознаменований появою ідеї цивільного суспільства. Її висловив Г. Гегель, який назвав цивільним суспільством сферу приватних інтересів, відмінних від державних.

Основоположник соціології О. Конт розглядав суспільство як природний феномен, а його еволюцію – як природний процес зростання і диференціації частин і функцій.

За Е. Дюркгеймом, суспільство – це надіндивідуальна духовна реальність, яка заснована на колективних уявленнях. М. Вебер визначав суспільство як взаємодію людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій. За К. Марксом, суспільство – це сукупність відносин між людьми, які історично розвиваються і складаються в процесі їх спільної діяльності.

Багато соціологів, зокрема Коен, Парсонс і Марш, намагалися визначити умови, при яких соціальне об'єднання слід вважати суспільством.

Якнайповніший список необхідних і достатніх ознак, яким повинно відповідати будь-яке соціальне об'єднання, що претендує іменуватися суспільством, був вказаний нами вище і належить відомому американському соціологу Едварду Шилзу.

Однією з найважливіших характеристик суспільства є стійкість. Її причини учені бачать в наявності загальної волі, “колективної свідомості” (Дюркгейм), наявності загальної системи фундаментальних цінностей і норм (Мертон), наявності загальної, єдиної системи владних відносин (Шилз).

Отже, суспільство є складною системою. Її елементи – люди, соціальна діяльність яких обумовлюється певним соціальним статусом, який вони займають, соціальними функціями (ролями), які вони виконують, соціальними нормами і цінностями, прийнятими в даній системі, а також індивідуальними якостями особистості (мотивами, ціннісними орієнтаціями, інтересами та ін.).

Базисним механізмом регулювання суспільства виступають соціальні інститути. Саме вони є тим самим стрижнем, який скріплює все суспільство. Завдяки ним воно виживає і функціонує.

В соціології *соціальні інститути* визначають як пристосувальний устрій суспільства, створений для задоволення його найважливіших потреб і регульований зведенням соціальних норм. Це відносно стабільні і інтегровані сукупності символів, вірувань, цінностей, норм, ролей і статусів, які управляють цілими сферами соціального життя. Соціальними інститутами є: сім'я, релігія, освіта, держава, економіка, управління та ін.

Соціальні інститути дозволяють людині, яка бореться за виживання, задовольняти найважливіші життєві потреби: у відтворюванні роду, в добуванні засобів існування, в передачі знань, в безпеці і соціальному порядку, у розв'язанні духовних проблем. Ці інститути сформувалися в процесі природного відбору в ході еволюції суспільства.

Соціальні інститути виконують в суспільстві ряд *функцій*:

- задоволення соціальних потреб;
- забезпечення стійкості соціального життя;
- регулювання взаємостосунків між членами суспільства шляхом вироблення норм поведінки;
- інтеграція прагнень і дій індивідів, яка забезпечує внутрішню згуртованість суспільства.

Інститути не залишаються незмінними. Вони постійно розвиваються, змінюються, удосконалюються. Чим складніше суспільство, тим більше розвинута система інститутів. Суспільство відрізняє велика інтегруюча сила. Воно включає, підпорядковує загальноприйнятим нормам і правилам кожне покоління людей. В той же час воно сприйнятливим до нововведень: воно включає нові інститути, норми, відносини, забезпечує спадкоємність в розвитку.

Жодне суспільство не стоїть на місці: воно або прогресує, або регресує. Коли сума позитивних наслідків великомасштабних змін перевищує суму негативних змін, ми говоримо про прогрес. Перевага негативних змін означає регрес суспільства. Прогрес – глобальний процес. Він характеризує рух суспільства впродовж усієї історії. Це процес піднесення людських суспільств від стану дикості до вершин цивілізації.

Регрес охоплює окремі суспільства на короткий проміжок часу. Це локальний процес.

Прогрес поступовий і стрибкоподібний. Поступовий прогрес здійснюється у формі реформ. Реформа – часткове удосконалення в якій-небудь сфері життя, ряд поступових перетворень.

Стрибкоподібний прогрес має місце тоді, коли відбуваються революційні зміни в суспільстві. Революція – комплексна зміна всіх або більшості сторін суспільного життя, що зачіпає основи існуючого ладу. Вона означає якісну зміну суспільства.

Революції і реформи розрізняються масштабом, галуззю застосування, суб'єктом реалізації. Революції означають якісний стрибок, а реформи – поступові часткові поліпшення. За своєю тривалістю вони можуть не розрізнятися. Наприклад, неолітична революція зовсім не була короткостроковою – вона продовжувалася декілька тисячоліть.

Таким чином, теорії суспільства супроводжувалися формуванням численних підходів до визначення суспільства. Так, Е. Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну духовну реальність, що заснована на колективних уявленнях. За М. Вебером, суспільство – це взаємодія людей, що є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей дій. Відомий американський соціолог Т. Парсонс визначав суспільство як систему відносин між людьми, зв'язуючим началом якої є норми і цінності. За К. Марксом, суспільство – це сукупність відносин між людьми, що історично розвиваються і складаються в процесі їх спільної діяльності.

Можна сказати, що суспільство – це люди, які взаємодіють на певній території і мають загальну культуру. Під культурою розуміється певний набір або комплекс символів, норм, установок, цінностей, властивих даній соціальній групі і таких, що передаються з покоління в покоління. Для підтримки цілісності суспільства деякі соціологи називають такі необхідні його складові, як комунікація між його членами, виробництво і розподіл товарів і послуг, захист членів суспільства, контроль за їх поведінкою.

2 ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ СУСПІЛЬСТВА

Упродовж історії існування людства висувалася безліч гіпотез походження суспільства, зокрема божественна концепція.

Сучасне суспільство виникло в результаті еволюції більш простих соціальних форм об'єднання людей. В суспільстві як соціальній системі повинно відбуватися багато складних процесів, щоб воно продовжувало функціонувати, як і раніше. В соціології існують різні інтерпретації зміни і розвитку суспільства, причин і основних етапів цих процесів.

Еволюціонізм. Найвпливовіші позиції у вирішенні цієї проблеми займає еволюціонізм як система поглядів, що визнає об'єктивний характер соціального розвитку, який бере початок в дослідженнях Ч. Дарвіна. Основною проблемою в еволюціонізмі як підході до пізнання явищ розвитку суспільства стало виявлення визначального чинника, модифікація якого веде до зміни всього вигляду суспільства. О. Конт як таку вирішальну ланку бачив прогрес знання. Розвиток знання від його теологічної, містифікованої форми до позитивної форми обумовлює перехід людини від військового суспільства, заснованого на підкоренні обожнюваним героям і вождям, до індустріального суспільства, здійснюваний завдяки людському розуму. Це перехід на якісно інший рівень виробництва і задоволення потреб.

Г. Спенсер вбачає сутність еволюції суспільства в його ускладненні, посиленні його диференціації, яка супроводжується зростанням інтеграційних процесів, що поновлюють єдність соціального організму на кожному новому етапі його розвитку.

Соціальний прогрес супроводжується ускладненням суспільства, яке веде до зростання самостійності громадян, зростання свободи індивідів, більш повного обслуговування їх інтересів з боку суспільства. К. Маркс визначальним чинником соціального розвитку вважав продуктивні сили суспільства, зростання яких веде до зміни способу виробництва, яке, у свою чергу, є основою зміни всього суспільства і забезпечує зміну суспільно-економічної формації. Прогрес суспільства можливий тільки на основі кардинального оновлення способу виробництва, а нові економічні і політичні структури можуть з'явитися лише в результаті соціальної революції. Тому соціальні революції – це локомотиви історії, що забезпечують оновлення і прискорення розвитку суспільства. Концепція еволюціонізму відіграла позитивну роль в розумінні причин і ходу розвитку суспільства, перш за все завдяки визнанню об'єктивного характеру суспільного розвитку. Вказані прояви обмеженості еволюціонізму долалися шляхом нових підходів до створення суспільства, серед яких виділялися теорії циклічного розвитку (О. Шпенглер, А. Тойнбі) і теорія соціальної зміни (Т. Парсонс).

Теорія циклічного розвитку

В теорії циклічного розвитку еволюція суспільства розглядалася не як прямолінійний рух до досконалішого стану суспільства, а як своєрідний замкнутий цикл підйому, розквіту і занепаду, що знов повторюється по мірі його завершення. Циклічні концепції розвитку суспільства розглядали його зміну за аналогією з маятником, коли виведене з рівноваги під дією яких-небудь чинників суспільство робить коливальні рухи від однієї точки до іншої, застигаючи посередині і відновлюючи тим самим свою стабільність.

Теорія соціальної зміни

Теорія соціальної зміни Т. Парсонса будується на основі теорії системи і кібернетики. В основі розумової моделі (концепції) структур суспільства і його зміни лежить ідея кібернетичної ієрархії різних систем: організм, особистість, соціальна система і культурна система як ступені ступеня складності, що зростає. Дійсно, глибокими змінами є ті, що зачіпають культурну систему, яку Парсонс називає системою довір'я. Економічні і політичні перевороти, що не зачіпають рівень культури в суспільстві, не змінюють і самого суспільства в його основі. З цієї точки зору можна поставити питання про специфіку російської культури і російської ментальності, які існували протягом всієї історії російського суспільства незалежно від всіх політичних, економічних і інших потрясінь.

Суспільство як соціальна система володіє стійкістю, здатністю до самовідтворення, що знаходить прояв у стабільності його основних структурних елементів (адаптації). Якщо співвідношення сил, елементів, що підтримують рівновагу, порушується, то суспільна система в цілому, її основні структурні елементи залишаються незмінними, і втрачена рівновага швидко відновлюється. Зміни залишаються внутрішніми (наприклад, зростання впливу якої-небудь соціальної групи, поява нового складу державних органів і т.д.), а система, інтегруючи в себе нові утворення, в цілому залишається незмінною. Цей вид соціальної зміни називається зміною рівноваги.

На сьогоднішній день склалася ціла низка наукових теорій, які намагаються пролити світло на питання про походження суспільства. Серед них окремо відзначимо такі:

1 *Інструментальна концепція* ставить на перше місце людську кмітливість. Людина винайшла спеціальні знаряддя праці — інструменти. Підвищився добробут, що привело до розподілу праці, функціонального розподілу общини, а також появи економічних відмінностей між людьми, які живуть в общині.

2 *Сексуальна концепція* базується на фізіологічних характеристиках людини. Встановлення контролю над народжуваністю пов'язано з виникненням сімей і встановленням норм, які регулюють сексуальні, а разом з ними й інші відносини членів общини.

3 *Гендерна концепція* заснована на аналізі розподілу соціальних ролей між гендерами. Чоловіки створюють штучну противагу жіночій монополії відтворювання у вигляді чоловічої монополії на встановлення порядку. Теоретики фемінізму стверджують: соціальна організація виникла у момент договору чоловіків про розподіл жінок.

4 *Кратічеська концепція* спирається на загальну теорію систем і виводить виникнення суспільства з розвитку управляючих підсистем.

Особисті якості людини (розум, сила, винахідливість і т.п.) розподілені між людьми нерівномірно, тому перетворюються на монополію. Людина, яка володіє цими якостями, займає позицію лідера. Лідери (еліта) формують і підтримують систему правил (норм), що зберігають нерівність. Ці правила покладені в основу соціальної організації.

5 *Семантична концепція* будується на визнанні слабкості людини як біологічної істоти. Закон виживання вимагає об'єднання людських зусиль, що пов'язано з їх координацією, розділенням і комбінуванням функцій індивідів. Виникає необхідність попереднього узгодження і безпосереднього корегування. Це можливо тільки з використанням мови. Розробляючи символи і знаки, правила їх тлумачення, активно використовуючи мову, люди формують світ комунікацій. Він передує, опосередкує і завершує цикли матеріальної діяльності

людей. В результаті виникає система впорядкованих колективних взаємодій і спеціальних функцій, формується суспільство.

6 *Концепція суспільно-економічної формації.* Суспільно-економічна формація – історично визначений тип суспільства, що ґрунтується на певному способі виробництва. Спосіб же виробництва – це одне з центральних понять в соціології марксизму, яке характеризує певний рівень розвитку всього комплексу суспільних відносин. К. Маркс виробив її на основі виділення з різних сфер суспільного життя економічної сфери і надання їй особливого значення – як головної і такої, що детермінує всі інші, а зі всіх видів суспільних відносин він звернув першочергову увагу на виробничі відносини – ті, в які люди вступають з приводу виробництва матеріальних благ. Продуктивні сили, які створюють ядро економічної сфери – це узагальнююче найменування з'єднання людей з сукупністю матеріальних засобів, що знаходяться в роботі; ця сукупність речовинних елементів утворює засоби виробництва. Головною складовою частиною продуктивних сил є, звичайно, самі люди з їх знаннями, уміннями і навиками, які дозволяють їм за допомогою речовинних елементів з предметів навколишнього природного світу проводити предмети, призначені безпосередньо для задоволення людських потреб.

На фундаменті базису (виробничих відносин) зростає надбудова. Вона являє собою сукупність всієї решти відносин. Основна специфіка позиції марксизму виходить з твердження, що характер надбудови визначається характером базису. Наскільки змінюється природа базису (глибинний характер виробничих відносин), настільки змінюється і природа надбудови.

На основі формаційного підходу вся людська історія поділяється на п'ять суспільно-економічних формацій. Первіснообщинний лад. Рабство. Феодалізм. Капіталізм. Комунізм.

К. Маркс стверджував, що комуністичні суспільства поступово формуватимуться після революційного скасування капіталістичних суспільств.

3 ТИПОЛОГІЯ СУСПІЛЬСТВ

Типологія (від грец. *typos* – відбиток, форма, зразок і *logos* – слово, навчання) – метод наукового пізнання, в основі якого лежить розчленовування систем об'єктів і їх угруповання за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу. В соціології склалося декілька підходів до типології суспільств, які часто взаємно перекликаються, доповнюють один одного. Існує безліч критеріїв, покладених в основу класифікації суспільств: за пануючою в них релігією; за мовою; за способом виробництва та ін.

Все різноманіття суспільств соціологи намагаються розділити на певні типи на основі схожих ознак.

За наявності писемності суспільства поділяються на *дописемні* (дикі, відсталі) – ті, що уміють говорити, але не уміють писати; *писемні* – фіксують звуки в знаках, володіють алфавітом і уміють зберігати і передавати у письмовій формі знання, накопичені поколіннями. Вік писемних суспільств приблизно 10 тисяч років.

Писемність – важливий критерій цивілізованості.

Виділяючи як критерій типології кількість рівнів управління і ступінь соціального розшарування, розрізняють:

- *прості суспільства* – в них немає соціального розшарування, немає керівників і підлеглих, немає багатих і бідних, проста система управління. До цього типу відносяться первісні племена, вік яких більше 40 тисяч років. Для останніх характерно – багато ланок управління, розшарування за доходами;

- *складні суспільства* – характеризуються соціальним розшаруванням, наявністю декількох рівнів управління (керівники і керовані складають протилежні страти). В суспільствах цього типу соціальна нерівність закріплена економічно, юридично, релігійно і політично. Складні суспільства виникають з виникненням держави. Їх вік приблизно 6 тисяч років.

Виходячи із *способу виробництва*, виділяють :

- суспільство первісних мисливців і збирачів – період людського стада (протосуспільство). Складалося із споріднених груп:

- суспільства скотарів;

- городницькі суспільства – перехідна форма від добування готових продуктів до їх вирощування. Існували одночасно з скотарством;

- землеробські (аграрні) суспільства. Утворювалися держави, класи, великі міста;

- індустріальні (промислові) суспільства – починають існувати з кінця XVIII століття - періоду промислової революції.

Також можна навести класифікацію суспільств американського соціолога Данієля Бела, в якій він виділяє такі типи:

1 *Традиційне суспільство*, для якого характерним є:

• нездатність або небажання змінювати які-небудь характеристики способу життя, що склалися, відносна ізоляція від інших суспільств;

• висока структурна стійкість;

• ставлення до власності детерміновано родовими відносинами, общиною або феодалською ієрархією;

• основним способом соціальної регуляції виступає традиція, що поділяється абсолютною більшістю членів суспільства;

• регламентація соціальної поведінки конкретними розпорядженнями і заборонами, відсутність вільної особистості, тотальне підкорення індивіда суспільству;

• у світогляді панує догматизм.

2 *Індустріальне суспільство* – його особливість полягає в тому, що воно контрастує з традиційним суспільством за перерахованими вище характерними рисами. Крім того, в суспільстві цього типу переважає промисловість; приватна власність є базовою, системоутворюючим інститутом.

3 *Постіндустріальне суспільство* – основні риси, що відділяють його від індустріального суспільства:

• переважає сфера послуг;

• визначальну роль відіграє інформація;

• базовим, системоутворюючим інститутом є творче знання.

Є й інша інтерпретація, виходячи з такого критерію, як спосіб добування засобів існування. Виділяють такі типи:

- *протосуспільство* – основним способом є полювання. Суспільство складається з локальних споріднених груп. Тривав цей період сотні тисяч років;

- *доцивілізаційне* – визначальними способами добування засобів існування були скотарство і городництво;

- *землеробське суспільство* – аграрна цивілізація – на цьому етапі розвитку відбулося зародження держави, міст, відбулося соціальне розшарування, з'явилася писемність;

- *індустріальне* – суспільство, початок якого закладається в європейських державах XVII ст. Це механізоване суспільство. Основними засобами тут виступають машини, верстати. Його головними структурними рисами є капітал і праця. Продукція його проводиться окремими, чітко ідентифікованими одиницями;

- *постіндустріальне* – суспільство, в якому визначальними галузями є не промисловість, а інформатика і сфера обслуговування. Комп'ютеризація, яка кардинально змінила організацію і обробку інформації, бурхливий розвиток “індустрії знань” і зростання ролі сфери послуг – такі риси постіндустріального суспільства. Чинником розвитку такого суспільства є теоретичні знання, наука. А домінуючою фігурою стає вчений, науковий працівник. На думку багатьох фахівців, на цьому етапі розвитку сьогодні знаходяться лише США і Японія.

Отже, розвиток людського суспільства послідовно проходить три стадії: доіндустріальну, індустріальну і постіндустріальну. Однією з найбільш відомих типологій суспільства є так звана *теорія "трьох хвиль"* А. Тофлера. На думку дослідника, людство у своєму розвитку пережило три хвилі радикальних перетворень: 1) аграрну революцію, що перетворила кочівників на селян; 2) індустріальну революцію, що перетворила аграрне суспільство на індустріальне; 3) технологічну революцію, пов'язану з початком комп'ютерної ери і переходом до інформаційного суспільства. Третя хвиля радикальних перетворень повинна привести до безперервного оновлення соціальних відносин і створення надіндустріальної цивілізації. Відповідно до цієї теорії А. Тофлер виділив три типи

суспільств: 1) традиційне (аграрне); 2) капіталістичне (індустріальне); 3) сучасне (інформаційне).

Д. Белл запропонував типологію, яка заснована на *еволюції технології і знання*. Він виділив доіндустріальне, індустріальне і постіндустріальне суспільства. Згідно з Белом, постіндустріальне суспільство має новий тип економіки і включає такі характеристики:

- широкі торгові відносини між країнами;
- великий надлишок товарів;
- сектор обслуговування настільки широкий, що дозволяє наймати велику кількість робітників;
- широка різноманітність і кількість товарів, доступних людині середнього достатку;
- “інформаційний вибух” (різким зростанням ролі і значення знань і інформації в суспільстві);
- “глобальне село” (тобто технологічний прогрес робить можливими миттєві всесвітні комунікації, зближення країн і народів завдяки миттєвим всесвітнім комунікаціям).

Оригінальну історичну типологію суспільств, яка заснована на *пануючому виді діяльності*, запропонували Г. Ленські і Дж. Ленські. Вони виділили суспільства, що живуть: 1) полюванням і збиранням; 2) городництвом; 3) аграрні; 4) промислові.

Брати Ленські запропонували в 1970 році свою класифікацію суспільства: відповідно до основних характерних для них *способів отримання засобів для існування*:

- суспільства, що живуть полюванням і збиранням (бушмени Південно-Західної Африки, аборигени Центральної Австралії). Їх соціальне життя організовується на основі споріднених зв'язків. Політичної структури в цьому суспільстві майже не існує, на чолі звичайно стоїть старійшина або вождь;

- городницькі суспільства (з'явилися 4 тис. років до н.е. на Близькому Сході, у наш час збереглися в Африці і на півдні Сахари). В цих суспільствах не виробляють додаткового продукту: люди, які працюють, використовуючи лише мотику, не в змозі створити високопродуктивну систему сільського господарства. Політична структура має від двох до чотирьох соціальних шарів. Індивіди ведуть кочовий спосіб життя, використовують найпримітивніші знаряддя праці. Система

родинних зв'язків є основою соціальної структури, але тут вона ускладнюється; іноді суспільство складається з декількох кланів;

- аграрні суспільства (виникли в Давньому Єгипті). Для них характерним є удосконалення плуга і використання тварин як робочої сили. У зв'язку з появою додаткового сільськогосподарського продукту склалися сприятливі умови для виникнення міст, розвитку ремесел. В суспільстві аграрного типу з'явилася писемність, перші грошові системи, розширилася торгівля, виникла держава, яка сформувала обмежений бюрократичний апарат і армію. Політична організація в цих суспільствах має складнішу форму: система родинних зв'язків перестає бути основною;

- промислові суспільства (виникли в кінці XVIII ст.). Промислове виробництво пов'язано із застосуванням наукових знань. Виникають великі міста. Складається високорозвинута система державного управління, бюрократичний апарат і могутні збройні сили. Подальшому послабленню ролі сім'ї сприяє індустріалізація.

В сучасній літературі дуже часто зустрічається поняття «постіндустріальне суспільство». Вперше це поняття було запропоновано вже відомим нам Д. Беллом в 1962 р. Він говорив про те, що в суспільствах модерну теоретичне знання стає «осьовим принципом» суспільства і є джерелом інновації і формування політики. В 1973 р. Деніель Белл відзначив появу постіндустріального суспільства.

Таким чином, *суспільство* – це вкрай складне, багаторівневе утворення, що не вкладається в рамки якої-небудь однієї класифікації.

4 ТРАДИЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО

Традиційне суспільство (доіндустріальне суспільство, примітивне суспільство) – поняття, що фокусує у своєму змісті сукупність уявлень про доіндустріальну стадію розвитку людства, характерних для традиційної соціології і культурології.

Єдиної теорії традиційного суспільства не існує. Уявлення про традиційне суспільство базуються, швидше, на його розумінні як асиметричної сучасному суспільству

соціокультурної моделі, ніж на тому, що генералізує реальні факти життя народів, не зайнятих індустріальним виробництвом.

Характерним для економіки традиційного суспільства вважається *панування натурального господарства*. *Товарні відносини* при цьому або взагалі відсутні, або орієнтовані на задоволення потреб нечисленного прошарку соціальної еліти. Основним принципом організації соціальних відносин є *жорстка ієрархічна стратифікація* суспільства, як правило, що виявляється в розподілі на ендогамні касти.

При цьому основною формою організації соціальних відносин для переважної більшості населення є відносно замкнута, ізольована община. Останньою обставиною продиктовано панування колективістських соціальних уявлень, орієнтованих на суворе дотримання традиційних норм поведінки і таких, що виключають індивідуальну свободу особистості, рівно як і розуміння її цінності.

В сукупності з кастовим розподілом ця особливість практично повністю виключає можливість соціальної мобільності. Політична влада монополізується в рамках окремої групи (касти, клану, сім'ї) і існує переважно в авторитарних формах. Характерною особливістю традиційного суспільства вважається або повна відсутність писемності, або її існування у вигляді привілею окремих груп (урядовців, жерців).

При цьому писемність достатньо часто розвивається мовою, відмінною від розмовної мови переважної більшості населення (латинь в середньовічній Європі, арабська мова – на Близькому Сході, китайська писемність – на Дальньому Сході). Тому трансляція культури між поколіннями здійснюється у вербальній, фольклорній формі, а основним інститутом соціалізації є сім'я і община. Наслідком цього була надзвичайна варіативність культури одного й того ж етносу, що виявлялася в локальних і діалектних відмінностях.

На відміну від традиційної соціології сучасна соціально-культурна антропологія не оперує поняттям традиційного суспільства. З її позицій це поняття не відображає реальної історії доіндустріальної стадії розвитку людства, а характеризує лише її останній етап. Так, соціокультурні відмінності між народами, що знаходяться на стадії розвитку "привласнюючого господарства"

(охота і збирання), і тими, які пройшли стадію "неолітичної революції", можуть бути не менше і навіть більш значними, ніж між "доіндустріальними" та "індустріальними суспільствами".

Характерно, що в сучасній теорії нації (Е. Гелнер, Бі. Андерсон, Д. Дойч) для характеристики передіндустріальної стадії розвитку використовується більш адекватна, ніж поняття "традиційне суспільство", термінологія "аграрне", "аграрно-писемне суспільство" і так далі.

Для традиційного суспільства, як правило, *характерні*:

- традиційна економіка;
- перевага аграрного ладу;
- стабільність структури;
- - низька мобільність;
- висока смертність;
- висока народжуваність;
- низька очікувана тривалість життя.

Один з найбільших соціологів сучасності Ентоні Гідденс надав у вигляді таблиці типи людських суспільств минулого (таблиця 1).

Таблиця 1

Тип	Час існування	Характеристики
1	2	3
Мисливці і збирачі	Починаючи з 50000 років до н.е. і до наших днів	Складаються з невеликого числа членів, які добувають собі прожиток полюванням, рибальством і збиранням їстівних плодів. Практично відсутня нерівність. Різницю в соціальному становищі визначають стать і вік
Землеробські суспільства	Починаючи з 12000 років до н.е. і до наших днів. В основному перетворилися на складові частини більш великих політичних організмів, що привело до втрати їх відмітних культурних особливостей	Основу складають невеликі сільські поселення, міста відсутні. Засоби для підтримки життя дає сільське господарство, яке іноді поєднується з полюванням і збиранням. Більш яскраво виражена нерівність, ніж в попередньому суспільстві. Управління здійснюють старійшини

Продовження таблиці 1

1	2	3
Суспільства скотарства	Починаючи з 12000 років до н.е. і до наших днів. В основному злилися з більш великими державами. Традиційний стиль життя при цьому багато в чому втратив свою актуальність	Утримують з метою життєзабезпечення худобу. Розмір соціуму коливається від декількох сотень до декількох тисяч людей. В наявності яскраво виражена соціальна нерівність. Керуються старійшинами або полководцями
Неіндустріальні цивілізації	Починаючи з 6000 років до н.е. і до XIX ст. До нашого часу не збереглося жодної	Переважно аграрна економіка. Є міста, де сконцентрована торгівля і ремесла. Мали значну чисельність, яка досягала декількох мільйонів людей (та все ж невелику в порівнянні з індустріальними суспільствами). Чітко організований апарат державного управління на чолі з королем або імператором. Між різними соціальними класами спостерігається значна нерівність

Переважаючою соціальною формацією протягом всієї історії людства були суспільства мисливців і збирачів. Вони забезпечували свою життєдіяльність полюванням, рибальством і збиранням дикорослих дарів природи. Більшість цих суспільств була зруйнована при зіткненні з більш прогресивними культурами. Але дотепер цей тип культури можна зустріти в Африці, на Південноамериканському континенті, Океанії.

Близько 12 тисяч років тому деякі спільноти мисливців і збирачів почали вирощувати худобу і обробляти окремі ділянки землі, що привело до виникнення суспільств скотарства і аграрних або змішаного типу економіки. Суспільства скотарства збереглися сьогодні в Африці, Близькому і Середньому Сході і Центральній Азії. Ці спільноти існують в районах, багатих пасовищами, в горах і пустелях. Ці області несприятливі для ефективної сільськогосподарської діяльності, але підходять для утримання худоби. Через сезонні міграції скотарі не володіють

значними матеріальними цінностями, але їх майнове життя організовано складніше, ніж у мисливців і збирачів.

З моменту, коли мисливці і збирачі відмовилися від збору плодів і коріння дикорослих рослин і стали засівати власні ділянки, почали розвиватися землеробські суспільства. Ця практика спочатку мала форму садівництва, яке відрізнялося невеликими оброблюваними площами і найпримітивнішими знаряддями типу мотики. Садівництво гарантувало прожиток достатньо великим масам людей, що привело до утворення більш численних спільнот. Садоводи вели осілий спосіб життя, який сприяв накопиченню багатства.

З 6000 років до н.е. починають з'являтися численні соціуми, що розвиваються на основі міст і засновані на нерівності і розподілі багатства і влади. Тут активно використовувалася писемність, розвивалися науки і мистецтва, тому такі суспільства можна називати цивілізаціями. Добре відомі такі цивілізації Стародавнього світу: Єгипетська (3500 - 1000 рр. до н.е.), Месопотамська (3500 - 400 рр. до н.е.), Індійська (2500 - 300 рр. до н.е.), Китайська (1800 - 300 рр. до н.е.), Грецька (800 - 400 рр. до н.е.), Південноамериканська (600 р. до н.е. - 1500 р.), Римська (400 р. до н.е. - 400 р.), Мезоамериканська (300 р. до н.е. - 1400 р.). Більшість традиційних цивілізацій була імперіями, які розширялися через захоплення територій і приєднання інших народів.

Традиційні суспільства базувалися, перш за все, на традиціях і звичаях.

Традиції – успадковані і закріплені в нормах і правилах поведінки, цінностях і віруваннях культурні зразки, механізм трансляції яких зводиться до засвоєння і передачі соціокультурного досвіду від покоління до покоління. Традиції виявляються в духовній і матеріальній сферах культури, в способі життя, в релігії, науці, мистецтві і відіграють величезну роль у функціонуванні суспільства, оскільки вони забезпечують надійність і стабільність соціального цілого, а сам процес соціалізації особистості в значній мірі ґрунтується на її залученні до культурних цінностей минулого і сьогодення. Різновидом традицій може бути названий звичай – норми поведінки, які стали звичними в даному соціумі. На відміну від більш ємкої за

своїм змістом традиції, звичаї в основному поширені в буденному житті.

Традиції включають те, що передається (визнаний як важливий і необхідний для нормального функціонування і розвитку соціуму і його суб'єктів певний обсяг соціокультурної інформації), і те, як здійснюється ця передача, тобто спосіб комунікативно-трансляції-трансмутації всередині – і взаємодії між поколіннями людей в рамках тієї або іншої культури (і відповідних субкультур) на основі відносно загального розуміння й інтерпретації накопичених у минулому даної культури (і відповідних субкультур) змісту і значень. Традиція забезпечує відтворення в системах теперішньої (“живої”, “безпосередньої”) діяльності й такої, що витримала випробування часом зразків минулої (“мертвої”, “упредметненої”) діяльності, тобто вона детермінує теперішнє й майбутнє минулим, яке вже збулося, і виступає як сума умов будь-якої соціокультурної активності.

Традиційне суспільство може бути визначено як переважно сільськогосподарське, яке має такі відмінності, як суворі стратифікація і ієрархізація всіх форм суспільного життя з переважанням аскриптивних, описових мотивацій, оскільки індивід оцінюється як частина колективів і груп, і лише потім як особистість. Традиційна культура неоднорідна за своїм складом, тобто включає ряд субкультур, які розрізняються за соціально-професійними параметрами. Відмінними рисами традиційного суспільства є колективність мислення і практики, суворе наслідування традиціям, при якому інновації мають межу дії й не сприяють прискоренню соціокультурної динаміки. В традиційному суспільстві цінності домінують відносно раціонального знання, мають виражений авторитарний характер, що пов'язано з пануванням релігії й обрядово-ритуальної практики, соціальне і культурне тісно переплетені. Традиційне суспільство – це суспільство «першої хвилі», тобто суспільство сільськогосподарської революції, переходу від полювання і збирання до землеробства. Воно відрізняється використанням відновлюваних джерел енергії (мускульна енергія людини і тварин), переважанням натурального господарства і нерозвиненістю ринку, патріархальною сім'єю, що

складається з декількох поколінь родичів, які проживають разом, низьким рівнем освіти. Традиційне суспільство характеризується локальністю, життєві інтереси більшості людей замикаються в межах місцевої общини, переважає виробництво товарів за попереднім замовленням, як правило, відсутній відкладений попит, виробництво ради майбутнього. Для традиційного суспільства характерна нероздільність виробника і споживача, панує натуральне господарство. Традиційне суспільство є суспільством циклічного типу, де все життя підлягає циклічним формам існування, які включають сезон полювання, рибної ловлі, посівної, збір урожаю. Воно вже виробило мінімально необхідні навички для забезпечення життєдіяльності соціуму, і вся задача полягає в їх відтворенні, оскільки вони довели свою корисність і ефективність. Звідси перевага стереотипів над новаціями, панування світоглядних цінностей над інструментальними.

Організація соціального життя в традиційному суспільстві залежить від релігійних і міфологічних уявлень, розвиток має циклічний характер. Влада в традиційному суспільстві має авторитарний характер, матеріальне виробництво націлено на сьогоденне споживання. Виробляється особливий психічний склад особистості – недіяльна особа; простежується орієнтація на світоглядне знання, а не на точні науки й технології. Суспільство має передіндустріальний характер; відсутня масова освіта; розвиток має локальний характер; складаються сільські форми життя; соціальна структура аморфна; наголошується етнічна форма самоідентифікації.

Вже в давньосхідних, а особливо в античному суспільстві традиція набуває своєї перетвореної форми, рефлексується і раціоналізується в межах професійно створюваної культури. Тут вона фіксується в певних текстах, набуває писемно-знакового виразу. Пройшовши такого роду обробку, традиція знов повертається в пласт реальної поведінки і може цілком усвідомлено підтримуватися і трансформуватися діючими суб'єктами. Причому це повернення має істотно різний характер залежно від агентів, яким адресована традиція. Вона може бути соціалізована в діяльності як “споживачів”, так і “творців” культури. В останньому випадку породжуються такі її специфічні види, як, наприклад, авторська традиція, а також виробляються

традиції роботи з писемно-знаковому оформленні фрагментами соціокультурного досвіду. Саме в цих випадках можна говорити про неавтентичні, “вторинні”, рефлексії традиції. Сукупність “первинних і “вторинних” традицій конституює поняття «традиція» в широкому значенні слова. Обидва ці види традиції об'єднує їх природа, що самоорганізовується, функціонування в режимі автономії, що не припускає інституціоналізованих форм забезпечення. Розрізняється ж перш за все той або інший ступінь відрефлексованості “вторинних традицій” і зміни за рахунок цього їх регулятивного потенціалу. “Вторинні традиції” здатні до інтенсивного розвитку, припускають можливість перебудови минулого через його постійну переінтерпретацію в діяльній і знаковій формах, здійснюють відбір елементів соціокультурного досвіду через зміну найбільш укорінених в культурі матриць. В цьому значенні можливість зміни традиції виступає умовою її постійного відтворювання і збереження в соціокультурних системах. Широке розуміння традиції дозволяє розглядати її як універсальну форму і механізм впорядковування і структуризації вже існуючого значення змісту будь-якої культури і її підсистем для поколінь людей, які живуть. Вона, забезпечуючи спадкоємність, припускає, з одного боку, покладання певних меж людської діяльності, надання їй просторово-часової стійкості, відомої інерції, а з іншого – певний зсув значень в змісті, що передається, тобто поступова явна або неявна (нерефлексійна індивідами) їх зміна. Інновація тільки тоді приживається в соціумі, коли вписується в систему наявних значень соціокультурного досвіду, узгоджується з наявною традицією або породжує нову традицію, отже, значною мірою є те, що утримує нас в культурі й історії. “Зв'язуючи” людину минулим, закриваючи (до певної міри) їй можливість ретроспективного свавілля, традиція відкриває їй перспективу свободи в сьогоденні й майбутньому на основі минулого. Особливим видом традиції є так звані негативні традиції, тобто засновані не на затвердженні яких-небудь цінностей, а на запереченні неприйнятних для даної культури або суб'єктів цінностей. Останні або засуджуються, або забороняються явно (через табу) або приховано (через дозвіл іншого). Негативна традиція будується на основі зразка того, як не слід робити, або на що не потрібно орієнтуватися. Тим самим

вона виявляється залежною від свого “супротивника”, а, отже, мимоволі сприяє закріпленню, збереженню і трансляції тих вмінь і значень, з якими намагається боротися. Так, боротьба з релігійною ересю сприяла збереженню ідей, які в ній проповідуються. Не потрапляє в поле дії традиції тільки явно (рефлексія) або неявно неоцінюване – ціннісно-нейтральне. Воно не помічається, замовчується і вмирає. Втрата цінності в традиції є припинення руху, неможливість розвитку в даному напрямі. Пов'язані з цією цінністю явища випадають з системи трансляції і мовби перестають існувати, в усякому разі, актуально. Будучи генетично первинною формою впорядкування і структуризації соціокультурного досвіду і діяльності соціальних об'єктів, традиція виступає основою для виникнення соціокультурних норм. Однак в розвинутих соціальних системах традиція сама може бути розглянута як особливий тип нормативного регулювання. Якщо норма припускає в межах гетерономії, авторські джерела свого походження, мовби привноситься в масив наявного досвіду суб'єктом ззовні і підтримується певними соціальними інститутами, то традицію можна трактувати як різновид автономних за походженням і неінституалізованих норм, що правильно, перш за все, для “первинних традицій”. Вже “вторинні традиції”, які мають похідне від суб'єкта походження, але не потребують інституціоналізації, можуть бути розглянуті як такі, що займають проміжну позицію між власне нормою і традицією. Таку ж позицію можуть займати і фрагменти традиції, що піддалися інституціоналізації, наприклад, так зване звичайне право. З другого боку, власне норми, які стереотипізують і інтеріоризують в діяльності суб'єктів, втрачають необхідність в постійній інституційній підтримці і можуть еволюціонувати в традиції. Регулювання соціальних систем головним чином на основі традиції (як правило, “первинної”) або власне інноваційної норми слугує (разом з іншими) одним з критеріїв розрізнення так званих традиційних і сучасних суспільств. В сучасних (індустріальних і постіндустріальних) суспільствах сфера діяльності традиції звужується, серед самих традицій зростає вага “вторинних традицій”. Традиції стають предметом низки інтелектуальних операцій з метою обґрунтування вибраної майбутньої поведінки через посилення на авторитет минулого

або, навпаки, предметом критики під гаслом “звільнення від гніту минулого”. Однак і в цих суспільствах роль традиції як незамінного механізму розвитку культури зберігається.

В цьому випадку звичай – це успадковані стереотипні способи поведінки, які відтворюються у певних спільнотах або соціальних групах і є звичкою для їх членів. У будь-якому суспільстві налічуються сотні і тисячі загальноприйнятих зразків поведінки. Шляхом проб і помилок соціальна спільність вибирає один або декілька варіантів можливої поведінки (наприклад, їсти можна сидячи або стоячи, ложкою і виделкою). Але вона ж може повторювати, забороняти, здійснювати їх в повсякденній практиці. Такі варіанти поведінки стають звичками. Якщо звички переходять від одного покоління до іншого, вони перетворюються на традицію.

Спадкоємність не зводиться до прямолінійної зміни одних традицій іншими. На стику переходу від одного соціально-економічного ладу в житті суспільства до іншого відбуваються зіткнення, конфлікти між стереотипами поведінки і традиціями. Згідно з принципом відповідності в умовах перемоги нових традицій старі виступають лише як випадкові в рамках нового режиму. Наявність спадкоємності між старими й новими етнічними традиціями означає, що ціла низка параметрів старого не відмінюється, а зберігається в рамках нового.

Таким чином, традиції як механізм спадкоємності здатні до розвитку, перебудовують минуле через безперервну реінтерпретацію і здійснюють відбір компонентів досвіду через зміну вкорінених в культурі сукупностей (матриць) цінностей, ідей і цілей. Таке розуміння традицій дозволяє розглядати їх як механізм спадкоємності наявних цінностей для людей, що живуть своїм повсякденним життям. Традиції забезпечують спадкоємність між існуючою ситуацією стабільності цінностей і зсувом значень цих цінностей, тобто поступову їх зміну.

Традиційна людина сприймає світ і заведений порядок життя як щось нерозривно-цілісне, холістичне, священне і таке, що не підлягає зміні. Місце людини в суспільстві й її статус визначаються традицією (як правило, за правом народження).

В традиційному суспільстві переважають колективістські установки, індивідуалізм не вітається (оскільки свобода індивідуальних дій може приводити до порушення заведеного порядку, перевіреного часом). В цілому для традиційних суспільств характерний примат колективних інтересів над приватними, у тому числі примат інтересів наявних ієрархічних структур (держави, клану і т. п.). Цінується не стільки індивідуальна дієздатність, скільки те місце в ієрархії (чиновницькій, за станом, клановій і т. ін.), яке займає людина.

Традиційні суспільства, як правило, авторитарні і не плюралістичні. Авторитаризм необхідний, зокрема, для припинення спроб недотримання традицій або їх зміни.

В традиційному суспільстві, як правило, переважають відносини перерозподілу, а не ринкового обміну, а елементи ринкової економіки жорстко регулюються. Це пов'язано з тим, що вільні ринкові відносини підвищують соціальну мобільність і змінюють соціальну структуру суспільства; система перерозподілу може регулюватися традицією, а ринкові ціни – ні; примусовий перерозподіл перешкоджає «несанкціонованому збагаченню/збідненню як окремих людей, так і станів. Переслідування економічної вигоди в традиційному суспільстві часто морально засуджується, протиставляється безкорисливій допомозі.

В традиційному суспільстві більшість людей все життя живе в локальній спільноті (наприклад селі), зв'язки з «великим суспільством» досить слабкі. При цьому родинні зв'язки, навпаки, дуже сильні.

Світогляд (ідеологія) традиційного суспільства обумовлений традицією і авторитетом.

Традиційне суспільство є надзвичайно стійким. Як пише відомий демограф і соціолог Анатолій Вишневський, «в ньому все взаємопов'язано і дуже важко вилучити або змінити який-небудь один елемент».

В давнину зміни традиційного суспільства відбувалися надзвичайно тривало – протягом поколінь, практично непомітно для окремої людини. Періоди прискореного розвитку мали місце і в традиційних суспільствах (яскравий приклад – зміни на території Євразії в I тисячолітті до н. е.), але навіть в такі періоди

зміни здійснювалися тривало за сучасними стандартами, а по їх завершенні суспільство знову поверталось до відносно статичного стану з переважанням циклічної динаміки.

Разом з тим, із стародавніх часів існували суспільства, які не можна назвати цілком традиційними. Відхід від традиційного суспільства був пов'язаний, як правило, з розвитком торгівлі. До цієї категорії відносять грецькі міста-держави, середньовічні самокеровані торгові міста, Англію і Голландію XVI – XVII століть. Відокремлено стоїть Стародавній Рим (до III століття н. е.) з його цивільним суспільством.

Швидка і незворотна трансформація традиційного суспільства почала відбуватися лише з XVIII століття в результаті промислової революції. До теперішнього часу цей процес захопив майже весь світ.

Швидкі зміни й відхід від традицій можуть переживатися традиційною людиною як крах орієнтирів і цінностей, втрата сенсу життя і т. п. Оскільки пристосування до нових умов і зміна характеру діяльності не входить в стратегію традиційної людини, то трансформація суспільства часто приводить до маргіналізації частини населення.

Найбільш хворобливо трансформація традиційного суспільства відбувається в тих випадках, коли традиції, які демонтуються, мають релігійне обґрунтування. При цьому опір змінам може набувати форм релігійного фундаменталізму.

В період трансформації традиційного суспільства в ньому може посилюватися авторитаризм (або з метою зберегти традиції, або з метою подолати опір змінам).

Трансформація традиційного суспільства завершується демографічним переходом. Покоління, що виросло в малодітних сім'ях, має психологію, відмінну від психології традиційної людини.

Думки про необхідність (і ступені) трансформації традиційного суспільства істотно розходяться. Наприклад, філософ О. Дугін вважає за необхідне відмовитися від принципів сучасного суспільства і повернутися до «золотого століття» традиціоналізму. Соціолог і демограф О. Вишневський стверджує, що у традиційного суспільства «немає шансів», хоча воно і «люто чинить» опір. Згідно з розрахунками академіка

РАЕН професора А. Назаретяна, для того, щоб повністю відмовитися від розвитку і повернути суспільство в статичний стан, чисельність людства необхідно зменшити в декілька сотень разів.

Таким чином, традиційне суспільство – суспільство, яке регулюється традицією. Збереження традицій є в ньому більш високою цінністю, ніж розвиток. Суспільний лад в ньому характеризується жорсткою становою ієрархією, існуванням стійких соціальних спільнот (особливо в країнах Сходу), особливим способом регуляції життя суспільства, який заснований на традиціях, звичаях. Дана організація суспільства прагне зберегти в незмінному вигляді соціокультурні засади життя. Традиційне суспільство - аграрне суспільство.

Сучасні вчені вважають, що 2/3 населення земної кулі в більшому або меншому ступені має в своєму способі життя межі традиційних суспільств.

5 СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО

Перехід від первісного до традиційного або доіндустріального суспільства називається неолітичною революцією, а до індустріального – промисловою революцією або модернізацією.

Причиною загибелі попередніх форм суспільного ладу стала індустріалізація. Індустріалізація – перехід на машинне виробництво, в основі якого лежить використання «неживих» джерел енергії (пари або електрики).

Термін “модернізація” відноситься не до всього періоду соціального прогресу, а тільки до сучасного етапу. В перекладі з англійської термін “модернізація” означає “осучаснення”. Суть модернізації пов'язують з раціоналізмом, з підвищенням складності суспільної організації, з урбанізацією і т.д.

Розрізняють два *види модернізації суспільства*:

а) органічна модернізація, підготовлена всім ходом попередньої еволюції, і є характеристикою власного розвитку країни. Передумови її закладені, перш за все, у сфері культури, соціальних відносинах. Прикладом органічної модернізації міг би

бути процес становлення капіталізму. Це була природна зміна в ладі життя, традиціях, світогляді, обумовлена об'єктивними чинниками розвитку суспільства;

б) неорганічна модернізація – спосіб “наздоганяючого розвитку”. Її передумови не формуються в ході тривалої еволюції, і вона є відповіддю на зовнішні виклики. Перш за все, вона виявляється у сфері економіки і політики. Запозичення нових технологій, закупівля устаткування, запрошення зарубіжних фахівців, зміна законодавчої бази, аж до ухвалення нової конституції країни – ось приклади неорганічної модернізації.

Індустріальне суспільство (сучасне, розвинуте) за своїм ладом значно відрізняється від попередніх формацій.

Відмінною рисою сучасних індустріальних суспільств є високий відсоток населення, зайнятого на фабриках і заводах, в офісах і торгівлі, тобто в неаграрному секторі.

Наприклад, перерахуємо неіндустріальні країни і відсоток населення, зайнятого в сільському господарстві: Непал – 91,1; Руанда – 90,1; Ефіопія – 88,3. І відповідний відсоток для індустріальних країн – Японія – 6,2; Австралія – 5,0; Німеччина – 3,8; Канада – 3,4; США – 2,8; Великобританія – 2,0.

Таким чином, в індустріальних суспільствах – більше 90 % всіх громадян проживає в містах і мегаполісах, де постійно створюються нові можливості для трудовлаштування. Найбільші міста за своїми масштабами поселення міського типу, поширені в традиційних цивілізаціях. Соціальне життя у великих містах стає все більш позбавленим індивідуальності.

Відправною точкою промислової революції вважають XVIII століття. Тому і народження індустріального суспільства відноситься також до XVIII століття. Воно – результат революції економічної (індустріальна революція у Великобританії) і революції політичної (Велика французька революція 1789-1794 рр.). В цей період на порядок денний виходять питання свободи і рівності всіх громадян, а також відбувається процес, при якому домашнє виробництво і ремісничі майстерні замінюються великою промисловістю з тисячами найманих працівників на одному підприємстві, на перше місце замість ручної праці виходить енергія пари і машин. Скорочується

смертність, що є результатом прогресу медицини, поліпшення якості харчування й санітарних умов. Зростає середня тривалість життя. Збільшується чисельність населення. Починаються масові міграції з села до міста у пошуках робочих місць і комфортного життя.

Урбанізація – розширення частки міського населення і розповсюдження міського способу життя на всі верстви населення. Урбанізація стає супутником індустріалізації.

Важливою межею сучасного суспільства є складніші за структурою і методом управління політичні системи, що не мають аналогів у традиційних державах минулого, де безпосередній вплив монархів та імператорів (політичної влади) на традиції і звичаї людей, що проживають в поселеннях, був незначним.

Індустріальні суспільства стали першими національними державами. Національна держава – політичні об'єднання багатьох осіб, відокремлені один від одного чіткими межами. Традиційні ж держави розділені великими прикордонними зонами. В національних державах уряди здатні ефективно управляти громадянами шляхом визначення єдиних для виконання на всій території законів.

З найдавніших етапів індустріалізації застосування промислових технологій не обмежувалося мирними процесами економічного розвитку, сучасні методи виробництва були використані для вирішення військових задач. В результаті цього змінився підхід до ведення війни, а озброєння досягло такого прогресу, що відкинуло далеко назад все, що було доступне неіндустріальним країнам. Економічна сила, політична єдність, військова сила дали змогу протягом двох століть індустріальним державам масово поширювати по світу західні культурні цінності.

Економічна самостійність і розширення політичних свобод привели до того, що поняття особистості поступово розповсюджується на простих людей.

В індустріальному суспільстві вперше місце роботи відділяється від місця проживання.

Сучасний соціолог О.І. Кравченко вказує на відмінності двох типів суспільства, виведені в таблиці 2.

Таблиця 2

	Доіндустріальне суспільство	Індустріальне суспільство
Розмір спільноти	Невелика (село)	Велика (місто)
Соціальні відносини	Первинні (особисті, довірчі)	Вторинні (безособові, анонімні)
Розподіл праці	Незначний, статево-віковий	Розвинутий (заняття високоспеціалізовані)
Статус	Переважно предписаний	Почасти предписаний, але в основному – досягнутий
Соціальна структура	Відносно проста: мала кількість статусів і чітко визначених інститутів, не враховуючи сім'ї	Складна, велика кількість статусів і чітко визначених інститутів
Соціальний контроль	В основному неформальний, який полягає в спонтанних реакціях суспільства	В основному формальний, заснований на законах, поліції і судах
Цінності	Традиційно орієнтовані, релігійні	Орієнтовані на майбутнє, світські
Культура	Гомогенна: більшість людей поділяє схожі норми і цінності	Гетерогенна: велика кількість субкультур з різними нормами і цінностями
Технологія	Примітивна, яка використовує фізичну силу людини і домашніх тварин	Високорозвинута, яка в основному використовує переваги машин
Соціальні зміни	Повільні	Швидкі

Перехід до промисловості ознаменував не менш важливий переворот в житті суспільства, ніж той, що відбувся в давнину – перехід до землеробства. Люди отримали економічні свободи, політичні свободи і права, змінилася суспільно-економічна формація – на зміну феодалізму прийшов капіталізм, поштовх до інтенсивного розвитку отримали наукові знання, з'явився новий вид стратифікації – класова, з'явилися нові професії – більш розвинута система розподілу праці, невелика частина населення

виявилася в змозі годувати більшість, галузь економіки склала промисловість.

Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства супроводило перетворення товаропродуктової економіки в обслуговуючу, класовий розподіл поступається місцем професійному – змінюється соціальна структура, власність як критерій соціальної нерівності втрачає своє значення, вирішальними стають рівень освіти і знання.

Підкреслимо, що суспільство не залишається незмінним у своєму стані. Воно розвивається, ускладнюється його структура. Суспільство не тільки у край диференційовано, складається з безлічі соціальних груп, але й ієрархізовано.

В доіндустріальному суспільстві (традиційному) чинником розвитку виступало сільське господарство, а церква й армія були основними інститутами. В індустріальному суспільстві – це вже промисловість з корпорацією та фірмою на чолі. В постіндустріальному – теоретичне знання, з університетом, як місцем його виробництва.

Протягом декількох сторіч соціологи намагаються побудувати загальну теорію, яка могла б пояснити природу змін, що відбуваються в суспільстві. Проте дотепер всі наявні теорії відрізняються вузькістю, тому не можуть пояснити все різноманіття соціального розвитку.

ВИСНОВКИ

1 Суспільство – набір взаємостосунків, які зв'язують людей один з одним.

2 Можна виділити декілька типів суспільств, поширених у минулому. Мисливці і збирачі плодів, коріння, полювання на диких тварин. Скотарі для того, щоб вижити, розводили худобу. Землероби – обробляли землю і обробляли сільськогосподарські культури. Більш численні і високорозвинуті урбанізовані суспільства стали основою традиційних цивілізацій.

3 В індустріальних суспільствах головну галузь складає економіка. Більшість населення живе в міській межі, великі організації впливають практично на всіх членів суспільства. Індустріальні країни – перші національні держави, тобто

політичні об'єднання, відокремлені один від одного чіткими межами.

4 Починаючи з XVIII століття і до наших днів відбуваються стрімкі і масштабні соціальні зміни. Їм сприяють розповсюдження промислового капіталізму, розвиток централізованих національних держав, розвиток науки, критичного типу мислення.

5 На сьогоднішній день жодна з теорій не в змозі дати пояснення соціальним змінам, що відбуваються.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. – М.: Политиздат, 1981.
- 2 Гидденс Э. Социология. – М.: Едиторал УРСС, 2005.
- 3 Кравченко А.И. Основы социологии. – М.: Логос, 1998.
- 4 Кравченко А.И. Социология: Учебник. – М.: Проспект, 2006.
- 5 Луман Н. Общество как социальная система. – М.: Логос, 2004.
- 6 Радугин А.А. Социология: Курс лекций. – М.: Центр, 1997.
- 7 Смелзер Н. Социология / Пер. с англ. – М.: Феникс, 1994.
- 8 Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990.
- 9 Сорокин П.А. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет. – М.: Наука, 1994.
- 10 Социология: Учеб. пособие / Общ. ред. Э.Д. Тадевосяна. – М.: Знание, 1995.
- 11 Токарева Е.М. Социология: Конспект лекций. – М.: МИЭМП, 2005.
- 12 Штомпка П. Социология социальных изменений. – М.: Аспект-Пресс, 1996.

Додаток А

МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

Важливе місце у роботі студентів належить практичним заняттям і семінарам.

Головна мета семінарських занять – сприяти поглибленому засвоєнню найскладніших питань навчального курсу, спонукати студентів до колективного творчого обговорення, оволодіння науковими методами аналізу явищ і проблем, активізувати до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формувати навички самоосвіти.

Процес підготовки до семінару студент повинен почати з самостійного відпрацювання літератури (навчальної, методичної, наукової), спроби критично оцінити різні джерела знань.

Щоб самостійна робота була ефективною, студент має глибоко усвідомити її необхідність, мету й подальшу корисність для себе.

Семінарські заняття потребують від студентів ретельної підготовки. Готуючись, студент має ознайомитися з планом семінарського заняття, рекомендованою літературою. Спочатку треба ознайомитися з матеріалом за темою семінару, що вміщений у навчальних посібниках. Це дасть змогу скласти загальне уявлення про тему, яку виносять на семінарське заняття. Також слід ретельно опрацювати конспект лекції. При підготовці до семінару важливо чітко визначитися з ключовими поняттями теми, навчитися ними оперувати. Для цього доцільно використовувати словники соціологічних термінів. Лише після цього розпочинається самостійна робота над вивченням першоджерел.

Окрему ланку в процесі підготовки становить безпосередня підготовка виступу з того чи іншого питання. Підготовка до виступу полягає в тому, щоб до кожного питання скласти на окремій картці чи аркуші короткий план з помітками потрібних цифр, записами цитат, конкретних фактів. Такий підхід дасть змогу виробити вміння виявляти самостійність під час виступів на семінарі.

Таким чином, щоб мати змогу успішно підготуватися до самостійної роботи, треба:

- проаналізувати тему заняття, подумати над його цілями;
- добре вивчити теоретичний матеріал;
- вміти користуватися необхідними термінами;
- вивчити рекомендації проведення конкретного семінарського заняття;
- скласти план-конспект відповіді,
- зробити спробу сформулювати свою думку з кожного питання;
- якщо виникли запитання під час підготовки до проведення семінарського заняття, треба їх записати;
- підготувати необхідний додатковий матеріал (картки, схеми, графіки, ілюстрації);
- якщо потрібно, отримати додаткову консультацію від викладача.

ПЛАН СЕМІНАРУ

- 1 Основні характеристики традиційного суспільства.
- 2 Основні характеристики сучасного суспільства.
- 3 Сучасність і постсучасність.
- 4 Проблеми модернізації.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ І ПОВІДОМЛЕНЬ

- 1 Сучасна особистість.
- 2 Образи суспільства майбутнього.
- 3 Найважливіші характеристики сучасності.
- 4 Архаїчна свідомість в сучасному суспільстві.
- 5 Україна і Східна Європа: порівняльний аналіз суспільств, що трансформуються.
- 6 Інформаційне суспільство: ідея і практика.
- 7 Виникнення і зміна традицій.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ

- 1 Ототожнення суспільства і держави було характерне для поглядів:
 - Арістотеля;
 - Платона;
 - Сократа;
 - Демокріта.

- 2 В сучасній соціології під суспільством розуміється:
 - всі розумні істоти на планеті;
 - люди, що взаємодіють на певній території і мають загальну культуру;
 - випадкова сукупність людей;
 - люди, з'єднані якою-небудь однією ознакою.

- 3 На зміну ранньому періоду соціальної еволюції (протосуспільству) приходять:
 - община збирачів і мисливців;
 - суспільство скотарів і землеробів;
 - промислова цивілізація;
 - теократичне суспільство.

- 4 В індустріальному суспільстві головним об'єктом власності є:
 - земля;
 - капітал;
 - люди;
 - знання.

- 5 Прикладом соціетальної системи є:
 - сім'я;
 - людство;
 - студентська група;
 - община.

6 Типи традиційного суспільства:

- скотарство;
- неіндустріальні цивілізації;
- мисливців і збирачів;
- індустріальні цивілізації.

7 Розподіліть риси традиційного і сучасного суспільства:

- висока структурна стійкість;
- глибокий розподіл праці, що розвивається (на професійно-кваліфікаційній основі, пов'язаній з освітою і досвідом роботи);
- соціальна мобільність;
- природний розподіл праці (переважно за статево-віковою ознакою);
- висока структурна стійкість;
- панування догматизму, етноцентризму у світогляді;
- ринок як механізм, що регулює і організує поведінку індивідів і груп не тільки в економічній, але і політичній і духовній сферах;
 - у світогляді домінування критицизму, раціоналізму, індивідуалізму;
 - відсутність конкретних розпоряджень і заборон, що провокує ерозію моралі і права;
- спадкова влада;
- секуляризація (відділення) релігії від держави;
- ставлення до власності опосередковане через рід, общину, феодалську ієрархію.